

# АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XV

Јануар — Март 1967.

Број 1

## ДЕСЕТ ГОДИНА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ КООПЕРАЦИЈЕ У ПОЉОПРИВРЕДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Увод — У првим годинама после завршетка другог светског рата Југославија је улагала велике напоре у вези са унапређењем пољопривреде. Пошто је у току 1945. и 1946. спровела аграрну реформу и колонизацију, она је настојала да унапреди рад постојећих, као и новооснованих пољопривредних добара. Посебну пажњу поклањала је развоју земљорадничких задруга, верујући да ће ове задруге, а нарочито сељачке радне задруге одиграти одлучујућу улогу у социјалистичкој реконструкцији пољопривреде. Због тога се аграрна политика Југославије у времену од 1947. до 1952. карактерише врло живом активношћу у вези са оснивањем и учвршћивањем радних задруга. У том времену се мало средстава могло издвојити за развој пољопривреде, али је ипак највећи део тих средстава одлазио на сељачке радне задруге. Сада када је већ прошло скоро двадесет година од тог времена може се констатовати да смо ми онда, прихватајући недовољно критички вести о тобожњим грандиозним успесима које остварују колхози у СССР, — полагали велике наде у развој и резултате који ће бити остварени у оквиру ових задруга. — Те наде су биле недовољно оправдане, и то пре свега зато што нису били обезбеђени одговарајући материјални, друштвени и остали услови који би омогућили успешан развој тих задруга.

У току 1953. ми смо напустили дотадашње методе колективизације пољопривреде. Највећи део радних задруга био је расформиран или претворен у опште земљорадничке задруге. Такође су били прекинати и напуштени раније започети послови у вези са арондацијом земље која би омогућила заокружавањеседа сељачких радних задруга. Све ово представљало је извесно ретерирање у односу на концепције заступане у току ранијих година. У времену од 1952. до 1956. водиле су се у оквиру одређених државних и политичких форума живе дискусије о томе које методе применити у вези са реконструкцијом пољопривреде. На класичне методе колективизације села, с обзиром на искуства стечена до тог времена у нашој земљи и у другим социјалистичким земљама, није се могло поново ићи. И тако се у 1955. и 1956. години дошло на идеју да би се кроз разноврсне облике кооперације између индивидуалних власника земље и задружних и сличних организација могла обезбедити

преимућства крупних газдинстава и у исто време би се могле избећи све негативне стране до тада примењиваних метода колективизације села.

I. — Овде се на првом месту поставља питање шта смо у 1956, 1957. и у каснијим годинама подразумевали под социјалистичком кооперацијом у пољопривреди. Да би се могао дефинисати појам кооперације, нужно је имати у виду неколико чињеница.

Прво, да је индивидуални произвођач био неспособан за проширену репродукцију, али да је он у исто време, како каже Кауцки, фанатик приватне својине, и да ни онда у току 1955. и 1956, као ни доцније, не би био спреман да прихвати класичне облике колективизације. Према томе средства која су могла бити дата за развој приватног сектора у пољопривреди не би могла бити ефикасно коришћена ако би индивидуални произвођачи били носиоци проширене репродукције. Затим, ми смо полазили од извесне аналогije између положаја ситних робних произвођача у капитализму и положаја индивидуалних произвођача у области пољопривреде у нашој земљи. Ми смо се сећали Лењинове констатације да капитализам, у начелу, тежи да сваку ситну робну производњу, пре или после, на одређеном ступњу претвори у капиталистичку. <sup>(1)</sup> Због тога и ситна робна производња у области пољопривреде у капитализму не може да остане изолована. Њу капитализам или директно потискује и уништава или је на посредан начин, економским путем, укључује и уклапа у свој механизам и тако је присиљава да ради за његов рачун и у његовом интересу, при чему ова ситна робна производња, постајући део укупне капиталистичке производње, формално задржава и своју самосталност. Овај посредни метод везивања индивидуалних сељака као самосталних ситних робних произвођача за капиталистичку привреду, и то пре свега преко прерађивачке индустрије, трговине, банака, задружних организација и слично, — капитализам је обилато и широко користио да би се на тај начин пробио у пољопривреду, заобилазећи при том приватну својину над земљом и не дирајући у њу. <sup>(2)</sup>

За наше анализе ова чињеница има посебан значај зато што се у вези са тим поставило веома занимљиво питање: зар у нашим условима социјалистичка привреда (индустрија у целини и нарочито њене поједине гране као што су индустрија која се бави прерадом пољопривредних производа, индустрија пољопривредних машина и вештачких ђубрива, затим банкарство, трговина и слично) — не би могла на сличан начин да веже за себе знатан број ситних робних произвођача на селу, да их на овај начин укључи у социјалистичке облике производње, тј. да обезбеди подруштљавање самог процеса производње, а да се при том за извесно време не дира у њихову приватну својину над земљом и у њихову самосталност као робних произвођача. <sup>(3)</sup>

Уосталом, још је Кауцки предвиђао да ће освајање политичке власти од стране радничке класе и подруштљавање индустрије и осталих привредних грана које су са њом уско повезане имати одређеног утицаја

(1) В. И. Лењин, Аграрно питање и „критичари Маркса“, Београд, 1954, с. 111.

(2) Хилмија Хасанагић, Аграрно и сељачко питање (Проблеми пољопривреде у Југославији, Београд, 1956), с. 64, 65.

(3) Хилмија Хасанагић, Исто, с. 65.

и на пољопривреду и да ће у вези с тим све веће сједињавање пољопривредне и индустријске производње, односно индустријализација пољопривреде доприносити све већем подруштљавању и саме пољопривредне производње и јачању социјалистичких елемената у њој. Кауцки у вези с овим, више примера ради, наводи да ће се сељаци који производе шећерну репу, без икакве експропријације њихове земље, него самим подруштљавањем фабрика шећера већ претворити од делимичних радника некадашњих капиталистичких предузећа у делимичне раднике друштвених предузећа. То би исто важило и за произвођаче млека, хлеба, жита, воћа, поврћа, итд. у односу на предузећа која се баве прерадом ових производа, а која ће после социјалистичке револуције бити подруштљива. Тако ће непаразитска ситна сељачка газдинства постати значајне карике друштвене производње, при чему то, наравно, не би водило поробљавању и експлоатацији оваквих ситних газдинстава од стране државе као што су ситни робни произвођачи на селу у капиталистичким земљама били експлоатисани и поробљавани од стране крупне индустрије, банкара, трговаца, итд. <sup>(4)</sup>

Као што је већ мало пре напоменуто, овај метод реконструкције и унапређења пољопривреде био је за нас у току 1955. и 1956. као и касније, од посебног интереса зато што је он својом еластичношћу, не дирајући у једно тако деликатно и крајње осетљиво пигање као што су својински односи на селу, — омогућавао квалитативне и одлучујуће промене у вези са самим начином пољопривредне производње. У вези са овим треба подсетити да, како је то категорички тврдио Кауцки у мало пре цитираном делу, ... „револуција за којом ми тежимо, није правна, већ економска револуција, она не представља преврат у односима својине, — већ преврат у начину производње (Подвукао К. К.). Њен циљ није укидање приватне својине, него укидање капиталистичког начина производње; она тражи укидање приватне својине само уколико уколико је то средство за укидање капиталистичког начина производње. Највеће тешкоће које се супротстављају социјализму не леже у правној него у економској области”. Овде се ради, каже исти аутор, о суштини ствари, а не о имену, о економским дејствима, а не о правним категоријама. <sup>(5)</sup> Зато смо и ми у таквој ситуацији сматрали да, уколико бисмо могли постићи одлучујуће промене и једну врсту преврата и квалитативног скока у начину производње у области пољопривреде и без дирања у право својине пнокосних сељака на земљу, — не би требало да идемо на неке административне и насилне мере у погледу промене својинских односа на селу, уколико пре кад из сопственог искуства знамо да би их индивидуални сељаци врло нерадо прихватили. Имајући све ово у виду и Кардељ је у априлу 1956. истицао да пут ка социјалистичком преображају села у нас не води „преко механичког и кампањско-агитационог уједињавања земље и увођења примитивних форми заједничког рада, него преко стварања одговарајућих друштвених фондова у пољопривреди, а тиме и подруштљавања основних средстава за производњу”. При том, наглашавао је он, „земљорадничке задруге имају, наиме, све услове да као

(4) Карл Кауцки, Аграрно питање, Београд, 1953, с. 291—293.

(5) Карл Кауцки, Исто, с. 327—432.

управљачи друштвених средстава за производњу организују производњу у пољопривреди и преко тога повежу индивидуалне сељаке уз себе, односно за друштвена средства производње, не дирајући директно у сопственичке односе над земљом.” (6)

II. — Као што је познато, унапређење пољопривредне производње и њен социјалистички преображај су у нашим условима увек били и остали јединствен процес и не могу се одвајати један од другог. Производња се може унапредити само кроз социјалистичке форме и, обратно, социјалистичке форме неминовно треба да имају за резултат унапређење производње, што се у 1955. и 1956. по нашем дубоком уверењу, могло остварити једино уношењем савремених друштвених средстава у пољопривреду, при чему би главни носиоци проширене репродукције и организатори производње могле бити само организоване социјалистичке снаге у пољопривреди. А те снаге су (у то време) биле пољопривредна добра, сељачке радне задруге и нарочито опште земљорадничке задруге. И зато се од 1956. па наовамо сматрало да ће најпогоднија форма за унапређење пољопривреде бити кооперација између горе наведених организација, а пре свега између општих земљорадничких задруга и индивидуалних сељачких газдинстава.

У ондашњим нашим условима сматрали смо да једино оваква социјалистичка кооперација „... пружа радикално решење прогреса пољопривреде. Једино та кооперација проширује материјалну основу социјалистичког система самоуправљања путем развоја подруштвљавања начина привређивања, који отвара иницијативу пољопривредних произвођача и упућује их на један виши друштвени облик привређивања”. Земљорадничке задруге су сматране најпогоднијим инструментом за спровођење овакве кооперације кроз коју би се могла остварити модерна производња и социјалистички преображај, односно разграничење функције сељака као власника и као произвођача. Оне су сматране организмом друштвене производње и расподеле, који на бази веће продуктивности рада и модерног начина производње треба да обезбеди перспективу вишег животног стандарда индивидуалних сељака од онога који би они као индивидуални произвођачи могли себи обезбедити. Као што је и раније речено, тежиште је у ствари у томе да се у задрузи развијају њихова својства произвођача, а да се не дира у њихово власништво над земљом. (7)

Како произилази из горњих излагања, основни задатак земљорадничких задруга био је у томе да спајају земљу, основна средства и радну снагу индивидуалних произвођача с друштвеним средствима за рад и финансијским средствима, из чега је требало да произиђе крупна производња, и то не крупна производња једино и искључиво у смислу организовања великих експлоатационих јединица, него крупна производња у оном смислу како је говорио Лењин, у смислу примене модерних средстава за производњу и модерних метода у обради земље, добијања великих ко-

(6) Едвард Кардељ, Реч на VI пленуму Главног задружног савеза ФНРЈ.

(7) Резолуција Савезне народне скупштине о перспективном развиту пољопривреде задругарства од 27. IV 1957.

личина стандардних пољопривредних производа, остварења високих приноса, ниских цена коштања, итд.

Зато су социјалистичке пољопривредне организације а нарочито земљорадничке задруге имале да врше подруштвљавање процеса рада, да постепено претварају операцију за операцијом у друштвени процес, да тиме делују на структуру производње, планирање и постепену промену структуре целе пољопривреде. Резултат активности ових задруга у односу на сељачка газдинства требало је да буде мобилизација њихових средстава и њихових резерви, повећање интереса за производњу, виши доходак и, према томе, и бољи живот њихових чланова. А ови односи између индивидуалних сељака и задруга имали би да се заснивају искључиво на принципу добровољности и на међусобним уговорима који ће полазити од узајамних економских интереса, при чему би задруге морале настојати да у разним облицима сарадње са индивидуалним сељацима послују на принципу рентабилности и да остварују одређену акумулацију. <sup>(8)</sup>

У првим годинама примене овог система долазили су до изражаја тзв. виши или развијенији видови и једноставнији или нижи видови кооперације у пољопривреди. Основна суштина виших видова кооперације између индивидуалних сељака и задружних и сличних организација требало је управо да се састоји у томе што би у оквиру оваквих облика сарадње индивидуални сељаци стављали своју земљу, у целини или делимично, на располагање задрузи. Овакву земљу би задруге и индивидуални сељаци обрађивали заједнички (зато су ови облици сарадње у првим годинама примене система кооперације били називани заједничком производњом). Задруге у овакве облике сарадње улазе са својим пољопривредним машинама. Оне исто тако осигуравају репродукциони материјал, као и стручно руковођење радовима. Индивидуални власници својом радном снагом обављају одређене послове, дају стајско ђубриво, запреге, итд. При склапању уговора о кооперацији између задруге и индивидуалних власника унапред се утврђује карактер и цена сваке радне операције и свих улагања и на основу тако одређеног учешћа у трошковима производње обе стране ће у одређеној сразмери учествовати и у расподели добијених производа и тако исто заједнички сносити и ризике. Приликом калкулисања трошкова производње задруга признаје индивидуалном сељаку и ренту на земљу која се заједнички обрађује, и то обично у оној висини која одговара условима који владају у дотичном крају. Пошто су земљорадничке задруге у стању да ову земљу обрађују модерним машинама, да примене довољне количине вештачких ђубрива и средстава за заштиту биља, да на време обаве све радове, — то се могло очекивати да ће оне, по правилу, постизати знатно веће приносе по хектару него што их постижу индивидуални сељаци. Тако би земљорадничке задруге имале рачуна да сељаку признају и исплате ренту за унету земљу и да из оствареног прихода покрију своје трошкове и остваре одређену добит, а индивидуални власник би такође имао интереса да ступа у овакве облике сарадње, јер на овај начин добија и ренту за своју земљу и са исте остварује већи принос него што га је остваривао када је земљу обрађивао својим примитивним средствима, а поред

(8) Славко Комар, Експозе о стању пољопривреде и задругарства, Борба од 26. IV 1957.

тога земља му се на овај начин боље обрађује и повећава се њена плодност.

На овај начин би се кроз обострану економску заинтересованост индивидуалног сељака и задруге, дакле, економским средствима, без принудних, административних мера колективизације и експропријације, без дирања у индивидуално власништво сељака над земљом и његовим средствима за производњу, — остваривала примена савремених метода у пољопривредној производњи и остваривало би се постепено подруштљавање индивидуалне производње и тако стварали услови за постепено развијање социјалистичких односа на селу. <sup>(9)</sup>

Овакве методе у реконструкцији пољопривреде, о којима је напред било речи, и које су се код нас почеле примењивати од 1955. и 1956, — представљају у суштини оно квалитативно ново у односу на раније примењиване административне методе колективизације у нашој земљи и у односу на сличне методе које су већ толико дуго примењиване у осталим социјалистичким земљама.

Ови облици сарадње који су малопре изложени примењују се у оквиру ратарства, али се на сличним принципима развијала и сарадња између индивидуалних власника и задруга и у оквиру сточарства, дугогодишњих засада, итд.

Поред ових развијенијих или виших видова кооперације у пољопривреди имамо и разноврсне ниже видове кооперације који се састоје у томе што би земљорадничке задруге пружале поједине услуге индивидуалним власницима (орање, сетва, жетва, итд.) или би за њих набављале репродукциони материјал, помагале при реализацији појединих аграрних производа на основу раније склопљених уговора, итд. Све ове услуге најчешће су повезане и са кредитирањем индивидуалних власника. У ове облике сарадње би требало убројати и узимање земље појединих власника у закуп од стране земљорадничких задруга. У свим овим случајевима у ствари нема заједничке производње између индивидуалних власника и задруга. Индивидуални власник је организатор и носилац процеса производње, он сам сноси ризик, он сам располаже оствареним приходима, али је, наравно, дужан да у готовом новцу или у аграрним производима исплати задрузи своје обавезе настале у вези са услугама које су му биле пружене, у вези са разним авансима које је добијао на основу уговора о кредитирању, итд.

После свега овога што је досад речено у вези са оним што смо 1955. и 1956. желели да постигнемо са развојем кооперације у пољопривреди — требало би да видимо шта смо у том погледу учинили од 1956. па до данас.

III. — Ако бисмо посматрали у целини податке о развоју кооперације у пољопривреди, онда бисмо могли констатовати да се у периоду од 1956. па све до 1965. углавном стално повећавао број коопераната, а тако исто су се повећавале и земљишне површине које су у овом или оном виду биле обухваћене кооперацијом.

<sup>(9)</sup> Геза Тиквицки, Нека искуства из рада земљорадничких задруга у Војводини, Борба, од 14. IV 1957.

То се најбоље види из следеће табеле. <sup>(10)</sup>

ТАБЕЛА 1

СОЦИЈАЛИСТИЧКА КООПЕРАЦИЈА ОПШТИХ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА СА ИНДИВИДУАЛНИМ ГАЗДИНСТВИМА ОД 1957. ДО 1966.

| Б р о ј к о о п е р а н а т а |                 |           |             |                                                        |              |
|-------------------------------|-----------------|-----------|-------------|--------------------------------------------------------|--------------|
|                               | Број задругара* | Укупно    | У ратарству | У пољарству, виноградарству и ост. дугогодишњим засади | У сточарству |
| 1957.                         | 1,518.211       | 55.103    | 24.770      | 3.230                                                  | 27.103       |
| 1958.                         | 1,427.136       | 282.770   | 207.849     | 4.711                                                  | 70.210       |
| 1959.                         | 1,557.256       | 702.797   | 549.328     | 14.342                                                 | 267.384      |
| 1960.                         | 1,506.892       | 801.213   | 619.773     | 19.066                                                 | 208.516      |
| 1961.                         | 1,425.326       | 725.507   | 569.848     | 10.682                                                 | 199.053      |
| 1962.                         | 1,397.465       | 876.753   | 729.578     | 20.722                                                 | 244.083      |
| 1963.                         | 1,436.950       | 1,120.320 | 899.871     | 18.501                                                 | 304.018      |
| 1964.                         | 1,519.843       | 1,260.863 | 924.584     | 29.214                                                 | 444.482      |
| 1965.                         | 1,421.026       | 1,231.348 | 914.349     | 31.429                                                 | 392.489      |

\* Обухваћени су чланови општинских земљорадничких задруга, односно чланови пољопривредних задруга и сељачких радних задруга.

Али подаци о броју коопераната нам, наравно, не омогућавају да у потпуности сагледамо обим и значај кооперације у пољопривреди уколико не бисмо видели колико земље је било обрађено и колико је стоке на овај начин узгајено, као и у којој мери су задруге снабдевале своје партнере разним врстама репродукционог материјала. На првом месту дајемо податке о кооперацији општинских земљорадничких задруга са индивидуалним газдинствима у биљној производњи, при чему су обухваћени сви облици кооперације, односно производне сарадње задруге или друштвених газдинстава са индивидуалним газдинствима.

ТАБЕЛА 2

КООПЕРАЦИЈА ОПШТИХ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА СА ИНДИВИДУАЛНИМ ГАЗДИНСТВИМА У БИЉНОЈ ПРОИЗВОДЊИ ОД 1958. ДО 1965. (11)

| Обим радова обављених на индивидуалним газдинствима машинама ОЗЗ |                           |                          |                  |                                   |       |               |                            |                          |
|------------------------------------------------------------------|---------------------------|--------------------------|------------------|-----------------------------------|-------|---------------|----------------------------|--------------------------|
| (у хиљ. хектара)                                                 |                           |                          | (у хиљ. хектара) |                                   |       |               |                            |                          |
| Обично орање и заоривање стрига                                  | Дубоко орање и риговицање | Пречишћавање семена тона | Сетва            | Препосељење, ваљање и проређивање | Жетва | Вршица вагона | Прскање поља (у хиљ. лит.) | Прскање винограда (у ha) |
| 1958.                                                            | 245                       | 152                      | 11.858           | 56                                | 14    | 68            | 87.417                     | 9.937                    |
| 1959.                                                            | 306                       | 254                      | 14.073           | 137                               | 41    | 213           | 135.620                    | 10.447                   |
| 1960.                                                            | 366                       | 261                      | 53.152           | 116                               | 41    | 194           | 142.499                    | 5.375                    |
| 1961.                                                            | 437                       | 237                      | 28.434           | 129                               | 45    | 130           | 78.433                     | 4.041                    |
| 1962.                                                            | 607                       | 330                      | 93.820           | 222                               | 63    | 150           | 85.936                     | 3.316                    |
| 1963.                                                            | 645                       | 509                      | —                | 251                               | 77    | 379           | 145.464                    | 4.619                    |
| 1964.                                                            | 599                       | 370                      | —                | 211                               | —     | 303           | 130.125                    | 7.476                    |
| 1965.                                                            | 658                       | 378                      | —                | 226                               | —     | 230           | 153.812                    | 13.506                   |

Напомена: За 1959. и 1960. има се у виду економска година.

(10) СГЈ 1963, с. 152; СГЈ 1965, с. 166; СГЈ 1966, с. 154.

(11) Југославија 1945—1964, Статистички преглед, Београд, 1965, с. 118; СГЈ 1966, с. 154.

Подаци из горње табеле нам јасно показују да се стално повећавао обим услуга које су обављале задруге на имањима својих партнера. Али ако ове податке упоредимо са подацима о броју коопераната у ратарству и виноградарству и воћарству из табеле бр. 1, онда видимо да су кооперанти на сразмерно малим површинама користили услуге машина којима су располагале земљорадничке задруге. Ово нарочито важи за орање, сетву и жетву.

Подаци који се односе на кооперацију општих земљорадничких задруга са индивидуалним газдинствима у сточарству показују нам број коопераната и број грла која су индивидуална газдинства испоручила на основу уговора о кооперацији.

ТАБЕЛА 3

КООПЕРАЦИЈА ОПШТИХ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА СА ИНДИВИДУАЛНИМ ГАЗДИНСТВИМА У СТОЧАРСТВУ ОД 1957. ДО 1965. (12)

|       | Број коопераната | Говеда  | Свиње     | Овце    | Живина    |
|-------|------------------|---------|-----------|---------|-----------|
| 1957. | 27.103           | 2.831   | 21.645    | 6.713   | 171.358   |
| 1958. | 70.210           | 7.635   | 85.578    | 21.484  | 509.362   |
| 1959. | 267.384          | 54.282  | 1,238.315 | 35.317  | 212.165   |
| 1960. | 208.516          | 139.988 | 1,026.636 | 124.144 | 509.720   |
| 1961. | 199.053          | 104.646 | 780.506   | 47.268  | 467.651   |
| 1962. | 244.083          | 144.255 | 762.787   | 27.146  | 426.532   |
| 1963. | 304.018          | 199.935 | 958.818   | 91.999  | 370.618   |
| 1964. | 444.482          | 216.987 | 1,679.405 | 64.466  | 2,365.564 |
| 1965. | 392.459          | 318.873 | 1,188.912 | 109.483 | 9,128.642 |

*Напомена:* У 1957. и 1958. приказује се број грла која су индивидуална газдинства примила од задруга на основу уговора о кооперацији, за разлику од 1959. до 1965, када се имају у виду грла испоручена задрузи на основу уговора о кооперацији.

Предњи подаци нам говоре о томе да се од 1957. па до данас у великој мери повећао број индивидуалних власника који су у оквиру сточарства остваривали разне облике сарадње са земљорадничким задругама, а исто тако се повећао и број грла стоке, и то нарочито говеда, свиња и у последње време и живине. Међутим, запажају се у исто време и честе осцилације у погледу броја стоке у појединим годинама. Узрок томе биле су велике осцилације у укупној пољопривредној производњи, као и разна нерешена питања у области наше политике цена, тржишта, инвестиција, кредита, итд.

Као што је то и раније речено, опште земљорадничке задруге су у току последњих десет година развијале врло обимну делатност у вези са снабдевањем индивидуалних газдинстава разноврсним репродукционим материјалом. Ови видови сарадње између задруга и индивидуалних власника, као и њихов обим, најбоље се виде из следеће табеле, при чему се под кооперантом подразумева свако индивидуално домаћинство које је у току године имало производну сарадњу са задругом или по-

(12) СГЈ 1960, с. 140; Југославија 1945—1964, Статистички преглед, с. 118; СГЈ 1966, с. 155.



пољопривредним добром по било ком основу кооперације, укључујући оваде и обичне услуге за готов новац или на кредит, као и набавку репродукционог материјала и коришћење разних услуга машинама.

ТАБЕЛА 4

СНАБДЕВАЊЕ КООПЕРАТА, ИНДИВИДУАЛНИХ ВЛАСНИКА РЕПРОДУКЦИОНИМ МАТЕРИЈАЛОМ ОД СТРАНЕ ЗАДРУГА ЗА ВРЕМЕ ОД 1955. ДО 1965. (13)

|       | Семе у тонама |         | Вештачко<br>ђубрило<br>у тонама | Средства<br>за заштиту<br>биља у<br>тонама | Расна стока |         |        | Концентро-<br>вана сточна<br>храна<br>у тонама |
|-------|---------------|---------|---------------------------------|--------------------------------------------|-------------|---------|--------|------------------------------------------------|
|       | пшеница       | кукуруз |                                 |                                            | говедска    | свиње   | овце   |                                                |
| 1955. | 11.118        | 1.943   | 139.000                         | —                                          | 3.823       | 16.739  | 9.073  | —                                              |
| 1956. | 30.117        | 2.385   | 229.988                         | —                                          | 3.830       | 26.092  | 6.360  | —                                              |
| 1957. | 31.797        | 3.469   | 377.712                         | —                                          | —           | —       | —      | —                                              |
| 1958. | 48.899        | 5.857   | 477.543                         | 9.446                                      | 6.857       | 41.437  | 9.354  | —                                              |
| 1959. | 63.563        | 11.862  | 546.786                         | 11.299                                     | 16.078      | 57.493  | 15.732 | 57.879                                         |
| 1960. | 64.077        | 7.649   | 321.299                         | —                                          | 6.411       | 24.455  | 7.341  | 57.091                                         |
| 1961. | 85.864        | 3.435   | 458.726                         | 4.392                                      | —           | —       | —      | 100.662                                        |
| 1962. | 169.342       | 4.435   | 588.085                         | 5.811                                      | 3.998       | 21.107  | 18.163 | 101.858                                        |
| 1963. | 118.526       | 11.177  | 796.550                         | 12.717                                     | 10.633      | 75.079  | 15.968 | 150.136                                        |
| 1964. | 76.627        | 13.715  | 831.864                         | 11.744                                     | 26.063      | 103.531 | 32.214 | 455.313                                        |
| 1965. | 77.173        | 15.595  | 825.851                         | 11.161                                     | 31.533      | 97.417  | 35.534 | 429.981                                        |

Ако бисмо ближе анализирали предње податке, могли бисмо констатовати да су земљорадничке задруге у току последњих десет година одиграле значајну улогу у снабдевању индивидуалних газдинстава елитним и високородним врстама семена пшенице и кукуруза, затим разним врстама расне стоке, у снабдевању вештачким ђубривима, средствима за заштиту биља, воћним и лозним калемовима, итд. Ово снабдевање разним врстама репродукционих материјала, као и пружање разних услуга у вези са орањем, сетвом, жетвом, итд. — било је, по правилу, комбиновано са уговорима о кредитирању и испоруци аграрних производа земљорадничким задругама, као и са преузимањем обавеза индивидуалних власника да примене одређене агротехничке и зоотехничке мере на својим газдинствима. Тако је све ово у знатној мери допринело модернизовању и унапређењу пољопривредне производње на индивидуалном сектору.

Наша излагања о карактеру и резултатима кооперације у пољопривреди била би непотпуна ако се, поред података о броју коопераната и обиму кооперације, не бисмо задржали и на питању да ли је и у којој мери овај метод омогућио остваривање веће продуктивности рада и већих приноса него што су то могла да остваре изолована сеоска газдинства. Зато ћемо покушати да пружимо извесне податке о приносима најважнијих култура оствареним у кооперацији и да исте упоредимо са приносима достигнутим на индивидуалним газдинствима која нису користила овај метод рада, као и са приносима оствареним на површинама које припадају пољопривредним добрима, комбинатима, задружним економијама и сељачким радним задругама.

ТАБЕЛА 5

ПРИНОСИ ПО ХЕКТАРУ НАЈВАЖНИЈИХ КУЛТУРА НА ДРУШТВЕНИМ  
ГАЗДИНСТВИМА И У КООПЕРАЦИЈИ У ПРИВРЕДИ ОД 1957. ДО 1965. (14)

(у мет. центама)

|       | П ш е н и ц а                |                                   |                             |                  |             | К у к у р у з                |                                   |                             |                  |             |
|-------|------------------------------|-----------------------------------|-----------------------------|------------------|-------------|------------------------------|-----------------------------------|-----------------------------|------------------|-------------|
|       | просечни<br>принос у<br>СФРЈ | пољопривредна<br>добра и<br>комб. | сељачке<br>радње<br>задруге | економије<br>ОЗЗ | кооперација | просечни<br>принос<br>у СФРЈ | пољопривредна<br>добра и<br>комб. | сељачке<br>радње<br>задруге | економије<br>ОЗЗ | кооперација |
| 1957. | 15,8                         | 23,5                              | 22,1                        | 21,7             | 22,8        | 21,9                         | 37,8                              | 35,7                        | 33,0             | 39,4        |
| 1958. | 12,3                         | 24,6                              | 22,6                        | 20,1             | 14,1        | 16,5                         | 41,1                              | 40,2                        | 33,4             | 21,4        |
| 1959. | 19,4                         | 39,4                              | 41,8                        | 34,3             | 29,4        | 25,8                         | 50,3                              | 48,7                        | 39,6             | 37,2        |
| 1960. | 17,3                         | 33,0                              | 35,0                        | 26,0             | 23,8        | 23,9                         | 46,0                              | 47,0                        | 38,0             | 34,1        |
| 1961. | 16,1                         | 32,6                              | 34,8                        | 26,5             | 21,3        | 18,1                         | 38,7                              | 36,4                        | 29,7             | 24,9        |
| 1962. | 16,5                         | 32,0                              | 30,5                        | 24,1             | 18,4        | 21,5                         | 49,8                              | 46,9                        | 38,7             | 30,3        |
| 1963. | 19,3                         | 34,2                              | 33,9                        | 28,0             | 21,3        | 22,3                         | 45,8                              | 44,1                        | 37,5             | 31,3        |
| 1964. | 17,6                         | 27,0                              | 22,1                        | 23,7             | 19,4        | 28,6                         | 54,1                              | 54,2                        | 47,3             | 41,7        |
| 1965. | 20,5                         | 34,0                              | 38,8                        | 29,9             | 24,3        | 23,1                         | 49,1                              | 44,7                        | 38,5             | 34,2        |

Напомена: До 1963. обухваћени су сви облици кооперације на основу уговора, као и проценени приноси остварени на површинама на којима су извршене услуге орања, сетве и испоруке вештачког ђубрива за готов новац. За 1964. и 1965. обухваћена је кооперација само на основу уговора.

Из предње табеле може се видети да су приноси остваривани у оквиру кооперације били већи него просечни приноси, али те разлике нису биле нарочито упадљиве. Било је чак година када су оне биле минималне. На пример, 1958. и 1962—1964. код пшенице и 1958. и 1961. код кукуруза. Из ове табеле се такође запажа да су код свих ових култура приноси на пољопривредним добрима, па и у задругама знатно већи не само од просечних приноса него и од приноса оствариваних у оквиру кооперације, што се углавном може објаснити бољом техничком опремљеношћу ових газдинстава и савременим методама у обради земље.

И у сточарству, као и у воћарству и виноградарству такође су у оквиру кооперације постигнути резултати који су били бољи него што су одговарајући резултати на индивидуалним газдинствима која нису користила овакве облике сарадње.

Када се, међутим, говори о резултатима кооперације у пољопривреди, онда се мора посебно поменути да се у периоду од 1957. па надаље, гледано у целини, стално повећавао број коопераната, као и површине земље обухваћене овим системом сарадње, али да се у исто време све више смањивао број коопераната и обим ове сарадње у оквиру виших типова кооперације. Смањивали су се, дакле, они видови сарадње за које смо некад сматрали, као што је то малопре истакнуто, да представљају у највећем степену подруштљавања процеса производње и да самим тим у највећој мери доприносе остваривању услова за социјалистички преображај пољопривреде. Ова тенденција се најбоље види из података о развоју виших видова кооперације у 1957. и 1958. када још увек имамо пораст поменутих облика сарадње, и у 1959. и 1960. када се јасно уочава опадање броја коопераната и површина обухваћених овим видовима кооперације.

(14) СГЈ 1966, с. 137, 152, 155; Југославија 1945—1964, Статистички преглед, с. 114; СГЈ 1963, с. 153.

ТАБЕЛА 6

ПРЕГЛЕД ВИШИХ ВИДОВА КООПЕРАЦИЈЕ У РАТАРСТВУ, ВОЂАРСТВУ И СТОЧАРСТВУ  
У 1957. И 1958. ГОДИНИ<sup>(15)</sup>

|       | РАТАРСТВО           |               |              |             | ДУГОГОДИШЊИ<br>ЗАСАДИ |               |                | СТОЧАРСТВО                 |           |        |        |
|-------|---------------------|---------------|--------------|-------------|-----------------------|---------------|----------------|----------------------------|-----------|--------|--------|
|       | Број<br>газдинстава | Површина у ha |              |             | Број газдин-<br>става | Површина у ha |                |                            | Број грла |        |        |
|       |                     | укупно        | Пшe-<br>ница | Кук-<br>руз |                       | Воћња-<br>ци  | Вино-<br>гради | Број га-<br>здин-<br>става | Говеда    | Овце   | Свиње  |
| 1957. | 24.770              | 20.561        | 9.358        | 5.296       | 3.230                 | 1.319         | 356            | 27.103                     | 2.831     | 6.713  | 21.645 |
| 1958. | 206.679             | 173.600       | 75.897       | 53.824      | 4.909                 | 1.454         | 762            | 70.166                     | 7.708     | 21.484 | 44.472 |

У економској 1959/1960. и 1960/1961. пружање разноврсних услуга индивидуалним власницима у вези са обрадом земље (орање, сетва, жетва, вршидба, итд.) све више потискује развијеније видове кооперације, односно заједничку производњу коју остварују земљородничке задруге и индивидуални произвођачи. То видимо из следеће табеле, у којој се сви послови које обављају опште земљородничке задруге сврставају у три категорије, од којих само они под а), тј. послови обављени на имањима индивидуалних власника у оквиру заједничке производње, представљају у ствари више видове кооперације.

ТАБЕЛА 7

СОЦИЈАЛИСТИЧКА КООПЕРАЦИЈА ОПШТИХ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА  
СА ИНДИВИДУАЛНИМ ГАЗДИНСТВОМА У БИЉНОЈ ПРОИЗВОДЊИ У 1959/1960.  
И 1960/1961. ГОДИНИ. (16)

|                                 | Број коопераната |                 | Обим радова обављених на индивид. газдин. машинама ОЗЗ |                                            |                               |                   |                  |                     |                                         |                               |
|---------------------------------|------------------|-----------------|--------------------------------------------------------|--------------------------------------------|-------------------------------|-------------------|------------------|---------------------|-----------------------------------------|-------------------------------|
|                                 | Ратарство        | Дугогод. засади | Обично орање и<br>заоравање стр-<br>ништа (у хил. ha)  | Дубоко орање и<br>ригловање<br>(у хил. ha) | Пречишћавање<br>семена (тона) | Сетва (у хил. ha) | Жета (у хил. ha) | Вршидба<br>(вагона) | Прскање пољ-<br>нака (у хил.<br>комада) | Прскање вино-<br>града (у ha) |
| 1959/1960                       | 619.773          | 19.066          | 366                                                    | 261                                        | 53.152                        | 116               | 194              | 218.281             | 5.375                                   | 8.325                         |
| Од тога:                        |                  |                 |                                                        |                                            |                               |                   |                  |                     |                                         |                               |
| а) у заједничкој<br>производњи  |                  |                 | 32                                                     | 31                                         | 1.300                         | 28                | 24               | 11.974              | 187                                     | 380                           |
| б) Остали видови<br>кооперације |                  |                 | 145                                                    | 132                                        | 8.149                         | 51                | 62               | 26.713              | 406                                     | 488                           |
| г) Услуге                       |                  |                 | 189                                                    | 98                                         | 43.703                        | 37                | 108              | 179.594             | 4.782                                   | 7.457                         |
| 1960/1961                       |                  |                 |                                                        |                                            |                               |                   |                  |                     |                                         |                               |
| Од тога:                        |                  |                 |                                                        |                                            |                               |                   |                  |                     |                                         |                               |
| а) у заједн.<br>произв.         | 578.470          | 10.550          | 437<br>13                                              | 237<br>10                                  | 28.434<br>351                 | 129<br>8          | 131<br>5         | 78.433<br>2.172     | 4.041<br>7                              | 9.503<br>10                   |
| б) Остали видови<br>кооперације |                  |                 | 191                                                    | 120                                        | 6.858                         | 79                | 67               | 28.213              | 583                                     | 1.745                         |
| ц) Услуге                       |                  |                 | 233                                                    | 107                                        | 21.225                        | 42                | 58               | 48.048              | 3.451                                   | 7.747                         |

(15) СГЈ 1959, с. 126.

(16) СГЈ 1961, с. 138; СГЈ, 1962, с. 132.

Из предњих података јасно се види како у 1959/60. и 1960/61. опада удео послова који су обављале опште земљорадничке задруге на имањима индивидуалних власника у поређењу са 1958.

Треба у вези са овим напоменути да се у статистичким публикацијама које су се појавиле после 1961. чак више и не прате развијенији видови кооперације нити се негде посебно исказују, него се сада статистичким подацима обухватају само нижи односно неразвијенији видови кооперације (пружање услуга индивидуалним сељацима при обради земље, набавка репродукционих материјала, итд.).

После свега овога поставља се питање због чега у последњим годинама индивидуални сељаци показују тако мали интерес за прихватање виших видова кооперације. Очигледно је да су они у периоду од 1957. до 1960. у већој мери били спремни да ступају у овакве облике сарадње зато што су у томе налазили одређени економски интерес. До тог времена, као што је познато, на имањима индивидуалних власника остваривани су минимални приноси, који су код пшенице ишли једва до 11 или 12, а код кукуруза 14 до 16 мет. центи по хектару. Када су опште земљорадничке задруге, благодарећи већој употреби вештачких ђубрива и елитних сорти семена, као и примени пољопривредних машина, дубоком орању и другим савременим методама у обради земље, — почеле на појединим парцелама обухваћеним вишим облицима кооперације остваривати приносе који су сада у просеку ишли на преко 20 мет. центи пшенице и на преко 30 мет. центи кукуруза по једном хектару, онда су овакве разлике у приносима биле довољно атрактивне за индивидуалне власнике да би прихватили овакве облике сарадње са задругама. Међутим, касније су и они сами почели примењивати скоро све ове агротехничке и сличне мере. Они су заправо у том времену почели стицати искуства и одређена знања у вези са применом модерних метода у пољопривредној производњи уопште и посебно у ратарству. Они су, истина, преко задруга, али у својој режији, набављали вештачка ђубрива и високородне сорте пшенице и кукуруза. Они су исто тако користили услуге задруга у вези са обрадом земље, и то нарочито у вези са обичним и дубоким орањем, сетвом, жетвом комбајнима, итд. Они су при том користили и услуге индивидуалних власника трактора и сличних пољопривредних машина, и то нарочито у случају када су им исти пружали те услуге по нижим ценама него земљорадничке задруге.

На овај начин су индивидуални произвођачи могли да постигну приносе по хектару који су били знатно већи од оних оствариваних до 1956. и који су се, нарочито после 1961, чак у великој мери приближили приносима који су били достигнути у оквиру кооперације. Та тенденција се уочава и код кукуруза, а нарочито код пшенице. Подсећамо у вези са овим на податке који су изнети у табели 5. У њој се, на пример, види да после 1961. просечни приноси пшенице у Југославији нису били много мањи од приноса остварених у кооперацији. То нам илуструју следеће цифре, при чему је прва цифра просечни принос, а друга у загради, принос у кооперацији: 1961. год. 16,1—(21,3); 1962—16,5—(18,4); 1963—19,3 (21,3); 1964—17,6

(19,4); 1965—20,5—(24,3).<sup>(17)</sup> Лако се може схватити да при оваквим разликама индивидуални власници земље нису више били нарочито расположени да иду на више типове кооперације, односно на заједничку производњу. Ово утолико пре што се они у таквој сарадњи са задругом до извесне мере, иако привремено, одричу своје самосталности у располагању земљом, као и уопште у вези са обављањем низа послова у току читавог циклуса производње. Те мале разлике у приносима које су напред наведене нису довољне да компензирају губитак оних преимунштстава за које индивидуални власник верује да их има када своју земљу обрађује сам или када иде на ниже облике кооперације.

Треба такође имати у виду да су задруге за разноврсне операције које су обављале на имањима индивидуалних власника, обрађиваним у оквиру виших видова кооперација, желеле да зарачунају па и зарачунавале прилично високе цене да би тако оствариле што већу акумулацију, — што је доводило до тога да је ефекат постигнут већим приносима оствареним кроз кооперацију био у великој мери умањен тиме што се, с обзиром на високе цене услуга које су наплаћивале задруге, смањивало учешће индивидуалних власника у расподели остварених прихода. То је, са своје стране, исто тако доводило до губљења интереса индивидуалних власника за ступање у више видове кооперације.

Свему овоме, најзад, треба додати и чињеницу да ни саме земљорадничке задруге нису у последњим годинама нарочито много инсистирале на развијању оваквих облика сарадње. Оне су се радије оријентисале на откуп аграрних производа и на пружање разноврсних услуга индивидуалним произвођачима и набавку репродукционих материјала у оквиру нижих типова кооперације, — него на производну сарадњу и уопште на више видове кооперације, који представљају дуг, компликован и тежак пут ка подруштвљавању земље<sup>(18)</sup> и где треба не само улагати велике напоре да би се индивидуални власници придобили за овакве облике сарадње, него где треба сносити и ризик у вези са обавезама које се преузимају у оквиру оваквих облика кооперације.

IV. — У вези са свим оним што је досад речено о развоју кооперације поставља се основно питање да ли је овај метод реконструкције пољопривреде дао одређене резултате и да ли је оправдао наде које су у њега полагане. Да ли је, пре свега, допринео стварању потребних услова за социјалистички преображај нашег села.

Као што је већ и раније истакнуто, очекивало се да кооперација омогући подруштвљавање процеса производње, при чему би се питање самог власништва над земљом доцније свело само на питање ренте коју ће друштвена пољопривредна газдинства плаћати индивидуалним власницима и која ће, у крајњој линији, са даљим успесима у развоју индустрије, са све већом понудом земље оних сељака који прелазе у индустрију на про-

(17) Иако се може говорити о извесним разликама које би се могле појавити између просечних приноса у СФРЈ и приноса оствариваних на имањима индивидуалних власника, ипак су ове разлике минималне с обзиром на чињеницу да приватни сектор обухвата око 87% од укупних обрадивих површина у земљи.

(18) Едвард Кардељ, Реч на саветовању Комисије ЦК СКЈ за друштвено-економске и политичке односе у привреди (у зборнику „Друштвено-економска и политичка питања у развоју пољопривреде и села“, Београд, 1966), с. 462.

дају и у закуп, са све бржим повећањем обима земљишних површина у друштвеном сектору и са већом производњом и већом продуктивношћу рада у оквиру тог сектора, као и са све већим ширењем виших видова кооперације, — играти све безначајнију улогу и бити све мања.

Када се поставља питање да ли је кооперација одговорила задацима који су својевремено, у ствари пре скоро десет година, пред њу постављани, онда се при том, наравно, имају у виду виши видови кооперације. Међутим, иако ни ти видови кооперације још не представљају социјалистичке односе на селу, они ипак могу да допринесу стварању тих односа. О томе нам, поред осталог, јасно говоре и следећи Кардељеви редови: „Да ли ће и за развијене облике кооперације односно социјалистичких економских односа задруга и даље остати општи заједнички организациони оквир или не, то препуштамо искуствима будућности. Сасвим је јасно да кооперација није ни сама себи циљ ни коначни облик социјалистичких економских односа . . . . . Тај процес не зависи само од обима кооперације, јер је кооперација у суштини само један прелазни економски однос који производни процес раставља од реализације земљишне сопствености. Према томе, кооперација сама по себи још не значи социјалистички преображај села, али је она део и фактор тог преображаја”... И зато, наставља Кардељ, не треба схватити да је кооперација сама за себе пут у социјализам. „Пут у социјализам јесте и за село даља индустријализација уз упоредно стварање крупне индустријализоване пољопривреде. И управо том процесу кооперација припрема тле, олакшава кретање, ствара повољне материјалне и субјективне предуслове. Значи, она је један од друштвених инструмената којим друштвена заједница усмерава, олакшава и убрзава та кретања”. Кооперација, као типична прелазна појава ће „својим проширивањем и развијањем само стварати услове за сопствено нестајање, јер ће њу постепено замењивати све развијенији социјалистички економски односи, који ће јачати као стални »продукт« кооперације”. Овај „стални упоредни продукт” развоја кооперације биће у ствари „непосредно подруштвавање делова земље, коју ће сељак напуштати добијајући повољније изворе прихода него што му је сопствено газдинство. Тај ће се процес одвијати делом у сталном проширивању и јачању задружних економија и пољопривредних добара, делом у проширивању таквих и сличних закупних односа... У том ће процесу настајати крупно социјалистичко газдинство као главни носилац унапређења производње и развика производних снага у области пољопривреде”. Овај процес ће, закључује Кардељ, „у оквиру задруга стално подстицати стварање самосталних пољопривредних и индустријско-прерађивачких погона и предузећа, у којима ће се радни сељак појављивати као радник и сауправљач на друштвеним средствима за производњу, као што је радник у фабрикама. Ту ће он себи створити и развијати производну базу, која ће бити далеко снажнији извор прихода за подизање његовог животног стандарда него што би то у било којим условима могло да буде његово изоловано приватно газдинство.” (19)

(19) Едвард Кардељ, Проблеми социјалистичке политике на селу, Београд, 1959, с. 295—298.

Све ово о чему је напред било речи могло би да буде резултат развоја виших видова кооперације, као што то, уосталом, произилази из горе цитираних Кардељевих мисли. Међутим, нижи облици кооперације (пружање разноврсних услуга индивидуалним власницима при обради земље, набавка репродукционог материјала, семена, вештачких ђубрива, разни облици тзв. контрахирања, итд.) могу да допринесу, као што и доприносе, повећању обима производње и приноса по хектару на индивидуалним газдинствима, али не доприносе развијању оних односа о којима се мало пре говорило. При том и задруге могу да остваре мању или већу акумулацију, али се даље од тога углавном не иде. А како се, као што је то и раније у више махова истакнуто, у току последњих неколико година све мање развијају виши видови кооперације а развијају се само нижи видови, то се онда и не стварају у довољној мери одговарајући услови за социјалистички преображај пољопривреде.

Истина, Кардељ у својој малочас цитираној студији правилно констатује да ми полазимо од становишта да „социјалистички односи на селу могу занста постати социјалистички само ако су и економски оправдани, то јест ако постижу већу продуктивност рада и бржи материјални напредак. Социјализам се не може градити на сиромаштву, на изједначавању у глади, него само на постепеном изједначавању у обиљу, за које тек треба створити материјалну производну базу.“<sup>(20)</sup> Чињеница је да су задруге, развијајући ниже типове кооперације, доприносиле повећању обима производње и продуктивности рада на индивидуалним газдинствима, чиме су јачале материјалну производну базу у нашој пољопривреди. Међутим, свако модернизовање пољопривреде и повећање обима пољопривредне производње још не мора значити да се ту аутоматски стварају нови, социјалистички друштвени односи. Кад би то тако било, онда би у свим капиталистичким земљама које имају високопродуктивну и модерну пољопривреду већ постојали социјалистички односи на селу.

А када је реч о делатности општих земљорадничких, односно пољопривредних задруга у вези са развијањем нижих видова кооперације, онда би требало напоменути да све то не представља нешто сасвим ново, чега у овом или оном виду није било и раније у нашем земљорадничком задругарству. Већ крајем осамдесетих и деведесетих година прошлог и почетком овог века јављају се у Србији задруге (или пољопривредна удружења) „за набавку и распрострањење пољопривредних справа“. Овакве или сличне задруге су се бавиле и заједничком набавком робе (па и репродукционог материјала) и заједничком прерадом и продајом аграрних производа. При том треба посебно истаћи специјализоване земљорадничке задруге, које се оснивају на самом почетку XX века, а међу њима пре свега машинске задруге (задруге за заједничку набавку и коришћење пољопривредних машина) које се јављају или као одељења кредитних задруга или као посебне организационе јединице. На сличне појаве у том времену наилазимо и у Војводини и Хрватској.<sup>(21)</sup> У вези са овим треба такође поменути и разноврсне видове активности које су у нашој земљи у периоду после Другог светског рата, а нарочито од 1953. па надаље развијале опште зем-

(20) Е. Кардељ, Исто, с. 299.

(21) Михајло Вучковић, Задругарство, Загреб, 1957, с. 72—76.

љорадничке задруге. Оне су се, као што је то добро познато, бавиле и оснивањем сточарских фарми, и лозних и воћних расадника, и ветеринарских и припусних станица, и уговарањем производње са својим члановима и откупом аграрних производа, као и набавком вештачких ђубрива, семена, итд. На овај начин оне су помагале развој и унапређење пољопривредне производње на имањима индивидуалних власника. Оне су, најзад, оснивале и задружне економије у оквиру којих су саме организовале обраду земље. Посебно треба поменути задружне станице пољопривредних машина, справа и алата. Задружне машинске станице омогућавају не само бржу концентрацију одлучујућих средстава производње, већ се путем њих долази и „до њихове организоване употребе и искоришћавања. Кроз овај организациони облик, као и кроз читав систем пољопривредних сервиса (о чему је било речи малопре — примедба аутора) задруга ће нарочито успешно моћи да окупи своје чланове, да их веже за себе и постане им неопходна”. Машински парк којим су располагале ове задруге повећао се нарочито после 1953, тј. после реорганизације сељачких радних задруга, када је највећи део машина ових задруга био додељен општим задругама.<sup>(22)</sup>

Као што се из свега овога може закључити, нисмо ми од 1956. и 1957. улагали толике напоре само зато да бисмо развијали оне видове сарадње између индивидуалних сељака и земљорадничких задруга који су мање или више и дотле постојали, него смо желели, као што је то већ у почетку овог чланка истакнуто, да првенствено развијамо квалитативно нове методе сарадње као што су то виши облици кооперације. Овим, разуме се, не желимо да кажемо да смо игнорисали ниже облике кооперације, али смо и онда а и сада свесни чињенице да уколико земљорадничке задруге остану само на нижим облицима сарадње са индивидуалним земљорадницима, онда се тиме, истина, омогућава пораст пољопривредне производње и продуктивности рада на индивидуалним газдинствима, али се не стварају или се бар не стварају у довољној мери нови друштвени односи на селу којима ми као социјалистичка земља тежимо. Напротив, у оваквим условима земљорадничке задруге не тако ретко могу да се претворе у сервисе за вршење разних услуга индивидуалним власницима. А од тога па до оних задруга о којима нам говори Кауцки мислећи на земљорадничке задруге у капиталистичким земљама које индивидуални сељаци настоје да искористе само за своју ситну нерационалну производњу уместо да је преведу на крупну задружну производњу,<sup>(23)</sup> — заиста нема тако много.

Не потцењујући нимало значај и улогу данашњих задруга које, развијајући разноврсне ниже облике кооперације, доприносе даљем развоју пољопривреде, и не бојећи се да ће нам се приговорити да заступамо стара и догматска схватања, — ипак желимо у вези са овим да подсетимо на Лењинове редове објављене још 1921. Ту Лењин, као што је познато, говори о задругама и њиховој улози у доба НЕП-а и каже: „Задруге ситних робних произвођача (овде је реч баш о њима, као преовлађујућим, типичним за ситносељачку земљу, а не о радничким задругама) неизбежно ра-

(22) М. Вучковић, Исто, с. 118, 119.

(23) Карл Кауцки, Аграрно питање, Београд, 1953, с. 124.



бају ситнобуржоаске капиталистичке односе, помажу њихов развитак, гурају у први план ситне капиталисте, њима доносе највећу корист. Друкчије то и не може бити чим преовлађују ситне газде и чим постоји могућност, а такође и неопходност размене... (24) Иако смо дубоко свесни великих историјских дистанци и знатних разлика у погледу друштвених и економских услова у којима су се развијале задруге о којима говори Лењин и оних у којима се развијају садашње наше задруге, — ипак нам се ове Лењинове речи ни данас не чине превелике застарелим.

Сасвим је сигурно да се у вези са овим запажањима и оценама о карактеру и улози нижих видова кооперације може истаћи чињеница да је у нас одређен максимум власништва земље у површини од 10 хектара, да се употреба туђе радне снаге посебно и оштро опорезује, да се такође опорезује и обављање услуга машинама од стране појединих земљорадника, итд. и да ће све то омогућити сузбијање и ограничавање капиталистичких тенденција на селу. Што се тиче максимума од 10 хектара, овде треба имати у виду да се ови прописи често заобилазе, и то нарочито на тај начин што поједини сељаци кроз закуп земље обрађују и веће површине од оних које су одређене као максимум. А што се тиче опорезивања оних произвођача који при обради земље користе туђу радну снагу или који својим машинама обрађују и туђу земљу — ту је, с једне стране, пракса врло неједначена, а, с друге стране, велико је питање да ли су и иначе ове мере довољно ефикасне да онемогуће даље богаћење појединих индивидуалних власника и да спрече појаве класне диференцијације на селу.

Кад је реч о пољопривредним машинама и о великим дискусијама које се данас у нас воде о томе да ли допустити или не приватним власницима да исте слободно купују, онда треба напоменути да у последње време преовлађује теза да ту не треба правити никаква ограничења и да само путем опорезивања треба спречавати да власници машина остварују претеране зараде. Овакве мере ће свакако допринети томе да се унеколико модернизује и повећава пољопривредна производња на приватном сектору, али се у исто време овде озбиљно поставља питање да ли је то са становишта читаве националне економије најрационалније решење. Не значи ли то да овим признајемо неефикасност земљорадничких задруга у њиховим напорима да кроз ниже видове кооперације пружају услуге индивидуалним власницима у обради земље, при чему би требало очекивати да би задруге са више успеха обављале ове послове него појединци, да би оне могле лакше и под повољнијим условима набављати те машине и боље организовати чување, поправке и одржавање истих него приватни власници. Да ли то не би значило да смо заборавили на упозорења не само класика марксизма-лењинизма, него и многих других економиста да је употреба савремених пољопривредних машина уопште, а нарочито средњих и крупних, најрентабилнија и најефикаснија на крупним газдинствима? Вратимо се у вези са овим још једном Лењину. Он 1919, говорећи о партијском раду на селу, наглашава да је при постојању изолованог, појединачног газдинства за снабдевање сваког сељака довољним количинама семена, стоке и оруђа за рад потребна „огромна количина мате-

(24) В. И. Лењин, *Изабрана дела*, том II, књига 2, Београд, 1950, с. 419.

ријалних средстава. Не само то, него чак ако би наша индустрија постигла неуобичајене успехе у развоју производње пољопривредних машина, чак ако замислимо да су све наше жеље у том погледу испуњене, то и при таквим условима ми лако можемо схватити да је снабдети довољним средствима за производњу сваког ситног сељака — ствар немогућна и у крајњој линији нерационална, зато што би то значило ужасно расипање...”<sup>(25)</sup> Уверени смо да ове Лењинове констатације нису ни за нас данас много мање актуелне него што су то својевремено биле за Русију.

Када говоримо о појединим нижим облицима кооперације, треба још само поменути један занимљив феномен који нам показује како се постепено мења улога земљорадничких задруга у вези са набавком и коришћењем пољопривредних машина. Од завршетка рата па наовамо, а нарочито од 1956. и 1957. ми смо предузимали низ мера да бисмо тим задругама омогућили да набаве што више пољопривредних машина и да помоћу њих на савремен начин обрађују како своје економије, тако и земљу својих коопераната индивидуалних власника. Али у последње време доживљавамо да имућнији индивидуални произвођачи, којима су некад задруге кроз разне видове кооперације пружале помоћ у обради земље, сада показују спремност да финансирају задруге при набавци пољопривредних машина, па то и чине, али под условом да они имају првенство при коришћењу тих машина. Буде ли се убудуће овакав процес развијао у већем обиму, може се очекивати да ће се умањивати улога земљорадничких задруга у развоју пољопривреде, а да ће се повећавати улога оних индивидуалних власника земље који су у стању да задругама пружају помоћ при набавци машина и слично.

**Закључак** — Из свега што је досад овде речено произилази да у оквиру наше будуће аграрне политике треба првенствено да се оријентишемо на крупна друштвена газдинства и крупну индустријализовану пољопривреду. Виши и развијенији видови кооперације олакшаће прелазак на овакву пољопривреду. Да би се, међутим, обезбедио прелазак на крупну пољопривредну производњу, неизбежно је да се примењују економске и политичке регулативне мере које ће, с једне стране, водити рачуна о томе да индивидуални сељак треба да се у сопственом економском интересу оријентише на производњу сарадњу, али које, с друге стране, морају имати већи обим и већи значај него сличне мере у другим областима привреде. Ово због тога што су „снаге које дејствују против социјалистичког развоја у области пољопривреде далеко снажније него у другим привредним областима. Национализацијом основних средстава у индустрији и другим сличним мерама ликвидирали смо сваку економску базу буржоазније и сваку могућност стихијске рестаурације капиталистичких односа у тој области... У области пољопривреде је drukчије. Ту још увек није потпуно затворена и онемогућена капиталистичка перспектива за један део газдинстава. Зато регулативне мере социјалистичке државе у тој области нису и не могу бити искључиво економског значаја, него морају да носе у себи и елементе класне политике, то јест тада кад се ради о спутавању или укидању капиталистичких тенденција или приватносопственичке шпе-

(25) В. И. Лењин, Сочинения, изд. IV, том 30, с. 123.

кулације на рачун заједничког друштвеног интереса.”<sup>(26)</sup> Дакле, држава се овде појављује као класни инструмент социјалистичких снага и као „настављач социјалистичке револуције на оним секторима друштвеног живота где још мање-више постоје остаци старих друштвених односа”.

Због свега овога наша држава, иако не треба да потцени никакав „напор који води подизању просечне продуктивности рада у области пољопривреде”,<sup>(27)</sup> ипак мора посветити највећу пажњу настављању социјалистичке револуције у области пољопривреде, тј. пре свега преласку на крупну пољопривредну производњу и изградњи нових друштвених односа на селу, при чему ће, као што је већ речено, одређену улогу имати и виши видови кооперације. При томе заједница не треба да се устручава да друштвеним пољопривредним газдинствима пружа и одређену помоћ чак и у случају када се не могу у најкраћем року очекивати непосредни резултати, пошто, како Лењин каже, „Сваки друштвени систем настаје само уз финансијску помоћ одређене класе.”<sup>(28)</sup> А ван сваке је сумње да савремена Југославија никад и ни под којим условима неће престати и не сме престати да се појављује „као класни инструмент социјалистичких снага”.<sup>(29)</sup>

*Др Велимир Васић*

## РЕЗЮМЕ

### *Десять лет социалистического кооперирования в сельском хозяйстве Югославии*

В первом разделе статьи автор вкратце анализирует методы реконструкции сельского хозяйства Югославии, осуществившиеся в первые послевоенные годы. Констатируя, что применявшиеся методы не дали положительных результатов, автор во втором разделе подчеркивает, что начиная с 1956/1957 гг. начинает развиваться и распространяться система кооперирования, способствующая обобществлению производственных процессов без того, чтобы была затронута частная собственность единоличных крестьян на землю. Изложив основные особенности производственного сотрудничества крестьян и кооперативов, автор в третьем разделе статьи приводит данные о числе крестьянских хозяйств и площадей, охваченных кооперированием, останавливаясь подробнее на данных, говорящих о подъеме производства и повышении производительности труда при кооперировании. В четвертом разделе автор констатирует, что первые годы применения указанной системы сопровождались достаточно ускоренным темпом развития высших форм кооперирования, но что затем начиная с 1960 года, начинают все больше преобладать низшие, менее развитые формы. Между тем в Югославии при развертывании системы сотрудничества единоличных крестьян и кооперативов исходили из соображений, что именно эти высшие формы кооперирования могут в значительно большей степени способствовать созданию условий для социалистического преобразования сельского хозяйства, чем низшие и менее развитые формы. Поскольку бы в дальнейшем развивалась одна низшая ступень кооперирования в ущерб высшим и развитым, такой ход развития, по мнению автора, создал бы условия для некоторой классовой диф-

(26) Е. Кардель, Проблемы социјалистичке политике на селу, с. 301, 302.

(27) Исто, с. 302, 317.

(28) В. И. Лењин, Изabrана дела, том II, књига 2, Београд, с. 553.

(29) Е. Кардель, Исто, с. 302.

ференциации в деревне и для возникновения мелкобуржуазных и спекулянтских тенденций. В силу этого автор в последнем разделе статьи предлагает, чтобы государство в рамках своей экономической и, в частности, аграрной политики посвятило должное внимание развитию крупного общественного промышленного сельскохозяйственного производства, без которого невозможны развитие и укрепление социалистических отношений в деревне. Приводя известную мысль В. И. Ленина, что каждая общественная система возникает с финансовой помощью определенного класса, автор заканчивает статью заключением, что Югославия должна и в будущем выступать в роли классового инструмента социалистических сил в деревне.

## SUMMARY

### *A decade of socialist cooperation in agriculture of Yugoslavia*

In the first part of the article the author briefly analyzes the methods of rehabilitation of the agriculture in Yugoslavia applied in the first postwar years. Stating, that the methods did not yield satisfactory results, in the second part the author points out that the system of cooperation begins to develop and spread from 1956 and 1957, and that enabled making social the production process without interfering with private land property of individual peasants. Having explained the essential features of this form of cooperation between peasants and cooperatives, in the third part of the article he gives data about the number of farmers and surface of land participating in cooperation, and especially about the increase of the volume of production and of productivity of labour achieved by cooperation. The author states in the fourth part that in the first years of the application of this system higher forms of cooperation rapidly developed, but from 1960 onwards the lower, undeveloped forms have been prevailing. However, in developing this system of cooperation between individual owners and cooperators in Yugoslavia, it was taken that the higher forms of cooperation could contribute much more towards creation of the conditions for the socialist reform of agriculture rather than the lower and undeveloped ones. In so far as only the lower forms of cooperation were to be developed, and the higher and developed ones neglected, then, in author's opinion, this could lead to a certain class differentiation in the village, and to petty bourgeois and speculative tendencies. That is why the author suggests, at the end of his article, that the state should devote, within the frame of its economic and particularly agrarian policy, the necessary attention to development of large-scale industrialized agricultural production, since the socialist relationships in the village can neither develop nor assert themselves without it. Recalling the well known Lenin's thought that every social system develops with the financial aid of a particular class, the author concludes that Yugoslavia should continue to be the class instrument of the socialist forces in the village.

## RÉSUMÉ

### *Dix ans de coopération socialiste dans l'agriculture yougoslave*

Dans la première partie de son article l'auteur analyse brièvement les méthodes de reconstruction de l'agriculture de la Yougoslavie qui ont été appliquées dans les premières années d'après-guerre. En constatant que ces méthodes n'ont pas donné des résultats satisfaisants, l'auteur a souligné qu'à partir de 1956 et 1957 commence à se développer et à se propager le système de coopération qui permet la socialisation du processus de la production sans qu'on y touche à la propriété privée des paysans individuels sur les

fonds de terre. Après avoir développé les qualités essentielles de cette forme de coopération entre les paysans et les coopératives, l'auteur a exposé dans la troisième partie de son article les données relatives au nombre des ménages et des surfaces de terre englobées dans la coopération et surtout les données relatives à l'accroissement du volume de la production et de la productivité du travail réalisé dans le cadre de la coopération. Dans la quatrième partie l'auteur constate que dans les premières années de l'application de ce système les aspects supérieurs de la coopération se sont développés à une allure assez rapide, mais depuis l'année 1960 et ultérieurement les formes inférieures, moins avancées, commencent à prédominer de plus en plus. Cependant, en Yougoslavie à l'occasion du développement de ce système de coopération entre les propriétaires individuels et les coopératives on s'était placé sur le point de vue que c'est justement ces formes supérieures de la coopération qui pourraient contribuer dans une bien plus large mesure à créer les conditions nécessaires pour la transformation socialiste de l'agriculture que les formes inférieures et moins développées. Si dans l'avenir seules les formes inférieures continuent à se développer et si les formes supérieures et plus avancées sont négligées, dans ce cas, selon l'auteur, les conditions pourraient être créées qui entraîneraient une certaine différenciation de classe au village et qui feraient naître des tendances spéculatrices et une mentalité de petit bourgeois. C'est pourquoi l'auteur propose, à la fin de son exposé, qui l'Etat dans le cadre de sa politique économique et en particulier de sa politique agraire, concentre toute son attention sur le développement de la grosse production sociale agricole industrialisée, étant donné qu'en son absence les rapports socialistes au village ne pourraient pas se développer et s'affirmer. En rappelant la pensée bien connue de Lenine que tout système social prend naissance par le moyen de l'aide financière de la classe déterminée, l'auteur conclut que la Yougoslavie doit continuer à se manifester comme l'instrument de classe des forces socialistes au village.